

II.

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ – ΚΕΙΜΕΝΑ*

Εισαγωγικά για την πορεία της Αριστεράς σήμερα

---

* Διαλέξεις - Εισηγήσεις με βάση κυρίως τις θέσεις στα βιβλία που παρουσιάστηκαν ως τώρα (1994-98). Τα κείμενα και οι εισηγήσεις δόθηκαν το 1995 και 1996 σε τοπικά συνέδρια: α) «Η Κοζάνη και η περιοχή της» στις 24-26 Σεπτεμβρίου από τον Δήμο Κοζάνης και β) «Η δεκαετία του '40 στη Δυτική Μακεδονία», στις 30 και 31 Αυγούστου και 1 Σεπτεμβρίου 1996 από την Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου στο Τσοτύλι.

Ο ρόλος του εθνικισμού την εποχή της καπιταλιστικής ολοκλήρωσης

Όλες σχεδόν οι προβαλλόμενες σήμερα κοινωνικοπολιτικές ιδέες, αξίες και συστήματα, όπως είναι λ.χ. ο εθνικισμός, ο σοσιαλισμός, ο κομμουνισμός, αναδείχτηκαν από τη Γαλλική Επανάσταση και συνδέονται στενά με τα επίσης νεωτερικά ιδεώδη της ελευθερίας και της ισότητας – κοινωνικής δικαιοσύνης. Αυτά μαζί με τη δημοκρατία, που έχει μεγάλη ιστορία πίσω της, αποτελούν τη βάση των κανόνων της κοινωνικής και της πολιτικής μας οργάνωσης. Στη Δύση ο διαφωτισμός και ο ορθολογικός ανθρωπισμός συνέβαλαν αποφασιστικά στη συγκρότηση των κανονιστικών συστημάτων που ισχύουν. Εδώ και 200 χρόνια συγκρούονται μαζί με τους ανθρώπους, τις φατρίες και τα κόμματα συλλογικά και ταξικά συμφέροντα, ιδέες και αξίες. Και έχουν δημιουργήσει τη διάκριση Δεξιά - Αριστερά, που αποτελούν την κύρια ιστορική έκφραση και το πλαίσιο δράσης των πολιτικών συγκρούσεων¹.

Σήμερα είναι δεδομένη η κρίση αξιοπιστίας του συστήματος, για αρκετές παραμέτρους του οποίου και κατέθεσα από το 1994, μετά τις νομαρχιακές εκλογές, υλικό προς συζήτηση. Τα ζητούμενα είναι: Τι γίνεται με την πορεία και τις συσχετίσεις των παραπάνω ιδεωδών, και κυρίως τι γίνεται με το περιοχόμενο και την εμβέλεια της ελευθερίας και της ισότητας. Τι συμβαίνει με την αντιπαράθεση και τη σύγκλιση Δεξιάς - Αριστεράς, και ιδιαίτερα ποια είναι η ταυτότητα της Αριστεράς σήμερα. *Ποιος είναι ο ρόλος που μπορεί να παίξει η Τοπική Αυτοδιοίκηση κ.ά.*

Τον ισχύοντα αξιακό ορίζοντα μετέβαλε εδώ και αρκετό καιρό η ασυγκράτητη εισβολή της *οικονομικής ανάπτυξης* υπό το βαρύ κάλυμμα του επικρατήσαντος καπιταλισμού.

Αυτό το «νέο ιδεώδες» εμφανίζεται να κινείται μπροστά και πέρα από κάθε αξιακό δίλημμα, με το απλό επιχείρημα ότι η συζήτηση για αξίες, ιδέες κ.τ.ό. γίνεται μόνο με την προϋπόθεση της ανάπτυξης· δηλαδή για να μπορείς να μοιράσεις την πίτα, πρέπει να υπάρχει πίτα. Άρα προέχει η ευημερία, η πρόοδος, η ανάπτυξη. Από αυτό το γεγονός το συνολικό αξιακό σύστημα πα-

---

1. Ν. Μπόμπιο. Δεξιά και Αριστερά, προλεγόμενα Κ. Τσουκαλά, εκδ. Πόλις, 1995.

ρουσιάζεται σήμερα κατ' ανάγκη ποσοτικοποιήσιμο (απ' όπου προκύπτουν ο τιμάρριθμος, το δημόσιο έλλειμμα, το κατά κεφαλήν εισόδημα κ.τ.λ.).

Η ανάπτυξη, επίσης, νοείται και επιτυγχάνεται σε αντιπαράθεση με τις άλλες χώρες· άρα είναι *εθνική υπόθεση*. Όμως είναι σαφές από το άλλο μέρος ότι η οικονομική ανταγωνιστικότητα αποτελεί μέρος των κανόνων του διεθνούς οικονομικού ανταγωνισμού, στο πλαίσιο της παγκόσμιας αγοράς. Αν όμως η αγορά τελικά είναι αυτή που ρυθμίζει την κατάσταση, είναι συζητήσιμο, και θα μας απασχολήσει στο β' μέρος της εισήγησης – και πάντα σε σχέση με το *εθνικό / εθνικιστικό σύνδρομο*, το οποίο έχει τη δυναμική του στο μέτρο που η πολιτική σκηνή ορίζεται από τα *εθνικά κράτη*, μέσα στα οποία δρουν πολιτικές δυνάμεις, συμφέροντα, ιδέες και αξίες. Έτσι η σύγκρουση – ή κάποιες συγκρούσεις – ανάμεσα στο *εθνικό και στο υπερεθνικό ή διεθνές σύστημα είναι κάτι που αναμένεται* και εξαιτίας αυτού του γεγονότος είναι πολύ πιθανό να δημιουργηθεί σύγχυση ανάμεσα στη Δεξιά και την Αριστερά, κυρίως σχετικά με τους όρους ενσωμάτωσης της χώρας στο διεθνές σύστημα. Οπότε ο «αριστερός» πολιτικός λόγος φαίνεται να μετατρέπεται σε «δεξιό», και έτσι η Αριστερά μπορεί να βρεθεί γι' άλλη μια φορά σε αδιέξοδο.

Τα συσσωρευμένα προβλήματα της εποχής: οικολογικές καταστροφές, ανεργία, κοινωνικοί αποκλεισμοί και αθλιότητα μπορούν να οδηγήσουν την οικονομία σε έκρηξη. Γι' αυτό είναι ανάγκη να ανατραπεί η τρέχουσα ιεράρχηση ανάμεσα στην ισότητα από το ένα μέρος, που αποτελεί το σταθερό μπουσουλά της Αριστεράς, και στην ανάπτυξη. *Εδώ η θέση της Αριστεράς είναι η άμεση προώθηση της αλληλεγγύης, της ισότητας – κοινωνικής δικαιοσύνης και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*. Σ' αυτή τη λογική η ανάπτυξη και η ευημερία που τη συνοδεύει είναι επόμενο να αδυνατεί να σταθεί ως αυταξία που κινείται πέρα από την πολιτική, ούτε, πάλι, μπορεί να τοποθετηθεί η αξία της ευημερίας πάνω από την ελευθερία και την ισότητα, όταν διακυβεύονται αδυσώπητα προβλήματα, όπως είναι λ.χ. η διατάραξη ή η προσβολή της ειρήνης. Θα μπορούσε όμως η Αριστερά ν' αντιμετωπίσει σύγχρονα προβλήματα που αναφέραμε πιο πάνω και μερικά άλλα που έχουν οξυνθεί επικίνδυνα τελευταία, όπως είναι λ.χ. ο ρατσισμός, οι εθνικισμοί και οι αντιφάσεις ανάμεσα στην *εθνική και τη διεθνή έννομη τάξη*;

Παλιές και νέες τάξεις πραγμάτων

Μια επιλογή για τον εθνικισμό – Γενικά και ειδικά συμπεράσματα

Είναι αποκαλυπτική η πλευρά της επιχείρησης κατασκευής της ιστορίας, των θριάμβων κ.τ.λ. στους πολέμους της Ινδοκίνας. Η ομοιόμορφη αντίδραση των ΜΜΕ και η συμμόρφωσή τους με τους κανόνες της προπαγάνδας είναι εκπληκτική. Η προπαγάνδα αποδίδει και σε άλλους τομείς. Το Ινστιτούτο Προοδευτικής Πολιτικής, φιλικά προσκείμενο στον Κλίντον, τονίζει στο βιβλίο του «Εντολή Αλλαγής» τη σημασία που έχει η *εθνική επένδυση*, η οποία ενισχύει τις εταιρείες και τους *εργαζόμενους της Αμερικής*.

Αλλού φαίνεται καθαρά η παραδοσιακή απαίτηση του επιχειρηματικού κόσμου να πληρώνουν οι φορολογούμενοι – με τη μεσολάβηση της κυβέρνησης – το κόστος της απαραίτητης υποδομής για την ιδιωτική εξουσία και το κέρδος: τα πάντα, από την κατασκευή των δρόμων ως την εκπαίδευση.

Οι Λατινοαμερικάνοι, με την πιο άνηκη και άδικη κατανομή αγαθών σ' όλο τον κόσμο, ενστερνίστηκαν τη φιλοσοφία του νέου εθνικισμού, του οικονομικού εθνικισμού, πράγμα που απέρριψαν στην πράξη ασυζητήτι οι ΗΠΑ, που θεώρησαν κάτι τέτοιο αδιανόητο. Η Αφρική παραχωρήθηκε στην Ευρώπη, της οποίας όμως η οικονομία βασίζεται κατά κύριο λόγο στο πετρέλαιο – που ελέγχει κατά βάση η υπερδύναμη.

Όπως στη Λατινική Αμερική, ο «οικονομικός εθνικισμός» είναι απαράδεκτος και στη Μέση Ανατολή, στην κατεξοχήν περιοχή του μαύρου χρυσού. Οι ανεξάρτητες εθνικιστικές δυνάμεις τσακίζονται ή υποκύπτουν. Οι υπανάπτυκτες χώρες πρέπει να μάθουν ότι οι τάσεις ανεξαρτησίας και φανατικού εθνικισμού πληρώνονται ακριβά. Περιφερειακός χωροφύλακας είναι εκεί το Ισραήλ, παραπέρα η Τουρκία. Εμείς ποιο ρόλο παίζουμε; προς το παρόν μάλλον κανένα.

Στην έκθεση της Συνδιάσκεψης των Ιησουιτών τον Ιανουάριο του 1994 τονίζεται ότι «Η νέα κυρίαρχη δύναμη δεν είναι πια η αγορά, αλλά ένα πανίσχυρο διεθνές καθεστώς που υπαγορεύει την οικονομική πολιτική και σχεδιάζει την κατανομή του παραγόμενου πλούτου. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Παγκόσμια Τράπεζα, η Παναμερικανική Αναπτυξιακή Τράπεζα, η

Αμερικανική Υπηρεσία Διεθνούς Ανάπτυξης, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα (με την κατεύθυνση που χαράζει το Μάαστριχτ) και οι όμοιοι της οργανισμοί είναι στο σύνολό τους διακρατικά όργανα διεθνούς χαρακτήρα που ασκούν πολύ μεγαλύτερη επιρροή στις τύχες των χωρών μας απ' ό,τι η αγορά. Όστε μια από τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας είναι η ανάδειξη νέων κρατικών θεσμών που υπηρετούν τα συμφέροντα της υπερεθνικής οικονομικής εξουσίας.

Μια άλλη είναι η εξάπλωση του τριτοκοσμικού κοινωνικού μοντέλου των δύο ταχυτήτων και στον βιομηχανικό κόσμο, καθώς: α) η παραγωγή μεταφέρεται σε περιοχές με χαμηλές αμοιβές και β) οι εθνικές κυβερνήσεις, προσπαθώντας να πάρουν κάποια μέτρα κοινωνικής πρόνοιας, εξαναγκάζονται σε συμμόρφωση, ώστε να εξυπηρετούν τα συμφέροντα των πλουσίων και των ισχυρών. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση η αλληλεγγύη και η απασχόληση δεν αποτελούν τον κύριο στόχο, ή έναν από τους κύριους στόχους.

Η επίσημη λοιπόν αντίληψη για την «υγιή οικονομία» είναι προσαρμοσμένη στις απαιτήσεις του κέρδους και όχι στις ανάγκες των ανθρώπων. Σήμερα υπάρχει τρομακτική ανεργία. (Σε αναφορά του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας – Ιαν. 1994 – η ανεργία αγγίζει το 30% του παγκόσμιου εργατικού δυναμικού). Μια πρόσφατη πρόταση (Τ. Ρίφκιν, Το τέλος της εργασίας και το μέλλον της, Νέα Σύνορα, 1996) για την ανεργία μιλάει για τη δημιουργία ενός τρίτου τομέα, πέρα από την αγορά και το δημόσιο. Ο λόγος γίνεται για ένα είδος κοινοτικής οικονομίας· πρόκειται για οικονομικές μονάδες συνεταιριστικά διαρθρωμένες που δε θα στοχεύουν πρώτα - πρώτα την αύξηση των κερδών τους, αλλά στην ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών. Επομένως:

1. Το ζήτημα εδώ – και αλλού – είναι πώς κατανοώντας τα αυτά οργανώμενοι και αντιδράς αποτελεσματικά. Πάντως πρέπει να το χωνέψουμε: τον πρώτο ρόλο έχει η ενημέρωση, η πληροφόρηση σε πλάτος και σε βάθος.

2. Η λαϊκή αντίσταση, που οφείλει να διεθνοποιηθεί, αν θέλει να πετύχει, θα μπορέσει να αποδιοργανώσει αυτές τις εξελισσόμενες δομές βίας και κυριαρχίας;

3. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση, ενισχύοντας την εξουσία της στο επίπεδο της Αποκέντρωσης του 3ου κυρίως βαθμού, θα μπορέσει να αντιδράσει, ιδιαίτερα σε σχέση και σε συνεργασία με τις άλλες τοπικές κοινωνίες της Ενωμένης Ευρώπης; Δηλαδή τα άκρα, οι περιφέρειες, κατά των κέντρων και των πυρήνων;

Τονίστηκε ότι η Νέα Παγκόσμια Τάξη θέλει τον κόσμο να κυβερνιέται από τα πλούσια έθνη, που εξουσιάζουν οι πλούσιοι και οι άνθρωποί τους στη δομή της εξουσίας, οι οποίοι και δικτυώνονται στην περιφέρεια ως το τελευταίο χω-

ριό. Οι άνθρωποι τους κρύβουν την κοινωνική πραγματικότητα πίσω από μια έκφραση καλοσύνης και αρμονίας, ενώ παράλληλα, αγωνίζονται να κρατήσουν τους «αδαείς και ταραξίες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων» στη θέση που τους αρμόζει μακριά από την πολιτική σκηνή.

Έθνος, κράτος, εθνικισμός

Η γένεση των εθνών εντάσσεται σ' ένα σχήμα όπου αυτοδηλώνεται η εθνική προσωπικότητα: πρόκειται για μια αναδρομική ανταπάτη, που όμως μεταφράζει επιτακτικές θεσμικές πραγματικότητες. Η ανταπάτη είναι διπλή: Συνίσταται στην πίστη ότι οι γενεές, που διαδέχονταν η μια την άλλη ανά τους αιώνες, σε ένα έδαφος κατά προσέγγιση σταθερό και με ένα όνομα οπωσδήποτε κοινό, κληρονομούν μιαν ουσία αναλλοίωτη. Συνίσταται, επίσης, στην πίστη ότι η εξέλιξη, της οποίας επιλέγουμε αναδρομικά τις διάφορες όψεις με τέτοιο τρόπο που να αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας ως απόληξη της, ήταν η μόνη δυνατή, ότι αντιπροσώπευε ένα πεπρωμένο. Πρόταγμα και πεπρωμένο είναι οι δυο συμμετρικές όψεις της ανταπάτης που ονομάζεται *εθνική ταυτότητα*¹.

«Ο ελληνοκεντρισμός κρατάει γερά εφ' όσον ψυχολογικά αποτελεί θεμελιώδη αμυντικό και υπεραναπληρωματικό μηχανισμό ενός έθνους, το οποίο ελάχιστα δικά του πράγματα παράγει στον τομέα τον πνευματικό και τον υλικό.»

«Είμαστε ένας λαός που κάτω από την πολύχρονη και βαθειά επιρροή των ελληνοκεντρικών αερολογιών έχει μάθει να θεωρεί τον εαυτό του ως γένος περιούσιο και ως άλας της γης.»

«Ο ελληνοκεντρισμός δεν αποτέλεσε μονάχα κοινό παραιομαστή, αλλά ταυτόχρονα και πεδίο μάχης, στο οποίο έπρεπε να επικρατήσει όποιος ήθελε να εγείρει αξιώσεις κοινωνικής, πολιτικής ή ιδεολογικής κυριαρχίας στο ελληνικό περιβάλλον.»

«Σήμερα η Αριστερά, η οποία επί δεκαετίες έχει το σθένος να λέει ότι το νεοελληνικό έθνος είναι φυλετικό και πολιτισμικό προϊόν των τελευταίων αιώνων και ότι η ιστορία του δεν νοείται έξω από τις συνυφάνσεις της με την ιστορία των υπόλοιπων βαλκανικών εθνικοτήτων (Να ερευνηθεί ο ισχυρισμός στον Κορδάτο κ.α.) έχει ενστερνισθεί στο σύνολό της, ρητά ή σιωπηρά, τις ελ-

* Φυλή, Έθνος, Τάξη – Οι διαφορούμενες ταυτότητες, εκδ. Ο Πολίτης, Μάιος 1991.

ληνοκεντρικές θέσεις και σταμάτησε εντελώς κάθε ιδεολογική πολεμική στα θέματα του περιούσιου λαού και της τρισχιλιετούς ιστορίας, κάνοντας έτσι μιαν άμεση ή έμμεση αναδίπλωση σ' ένα κρίσιμο σημείο. Στην πραγματικότητα η ιδεολογική επιβολή του ελληνοκεντρισμού ήταν αναπόδραστη μέσα στις συγκεκριμένες νεοελληνικές συνθήκες. Γιατί μόνο αυτός μπορούσε, ακριβώς χάρη στην ασάφειά του, να γεφυρώνει τις διαφορετικές αντιλήψεις για το έθνος, οι οποίες ήσαν παράλληλα ενεργές, κι έτσι να συνενώσει προς τα έξω δυνάμεις ετερογενείς προς τα έσω· μόνον αυτός μπορούσε να περιβάλλει με υψηλούς νομιμοποιητικούς τίτλους και να κάμει ηθικά ενδιαφέρουσες για τη διεθνή κοινή γνώμη τις ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις, και μάλιστα σε χώρους εθνολογικά και πολιτικά διαμφισβητούμενους· μόνον αυτός μπορούσε, τέλος, να δώσει τα εντελώς απαραίτητα ψυχολογικά και εκλογικευτικά αντισταθμίσματα σ' ένα αδύναμο έθνος, το οποίο, παρά τη μεγάλη ιδέα που είχε για τον εαυτό του, δοκίμασε επανειλημμένους εξευτελισμούς, αποκτώντας έτσι τη συναίσθηση ότι είναι παίγνιο στα χέρια των ισχυρών της γης, και το οποίο επιπλέον δεν πρόσφερε τίποτε ούτε στη θεωρητική σκέψη ούτε στον τεχνικό πολιτισμό»*.

Σήμερα υπάρχουν έθνη, και αυτά ως πολιτικές οντότητες (η έννοια προς διερεύνηση) σε διαρκή δράση αποτελούν ιστορικά υποκείμενα, δηλαδή παράγουν ιστορία. Και ως εκ τούτου δεν μπορεί παρά να λάβουμε υπόψη τις αναλύσεις μας. Η ιστορία δεν είναι μόνο πάλη των τάξεων. Όπως συμβαίνει στις περιοχές της θρησκείας και των κοινωνικών αγώνων, και εδώ, στον *εθνικισμό*, σε έναν ιδεολογικό χώρο, που έχει μεγάλη πέραση την εποχή που ζούμε, παρατηρούνται αμφίσημες εκδηλώσεις: προσφορά υψηλών υπηρεσιών με θυσίες και ηρωισμούς, αλλά και προσφορά με φανατισμό και εγκληματικότητα.

Η εθνικιστική ιδεολογία οδηγείται στον εθνοκεντρισμό - στον ελληνοκεντρισμό, για μας. *Άλλοτε*:

- α) Πρόκειται για ένα αποπροσανατολιστικό αντίρροπο στις καταστάσεις με σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα.
- β) Είναι μια εκδήλωση αναγκαία για την ολοκλήρωση της ομάδας, ώστε τα μέλη της να αισθανθούν ασφάλεια και αξιοπρέπεια.
- γ) Απολυτοποιεί ο καθένας το δικό του έθνος, ενώ οι άλλοι είναι εχθροί, αντίπαλοι κ.τ.ά., οπότε ακολουθούν συγκρούσεις και πολλά δεινά.

* Π. Κονδύλης. Η Παρακμή του Αστικού Πολιτισμού.

- δ) Ο εθνικισμός είναι και μια θεωρία πολιτικής νομιμότητας που απαιτεί τα εθνικά σύνορα να μη διαφέρουν από τα πολιτικά, και είναι φυσικό με την ύπαρξη μειονοτήτων να παρουσιάζονται προβλήματα.
- Οι σχετικές με το ζήτημα θέσεις μας τώρα κινούνται στη σωστή κατεύθυνση, όμως δεν είναι όσο θα έπρεπε ευδιάκριτες και κατανοητές – και όσο θα έπρεπε γνωστές, προσιτές προς τα έξω κυρίως, γιατί είναι ένα σύνθετο ζήτημα.

– Η ιστορία είναι περισσότερο ανάλυση, παρά αφήγηση, συμβάντα – και η πραγματικότητα είναι πάντοτε σύνθετη. Και για τη συγκρότηση του ενεργού πολίτη, του σκεπτόμενου ανθρώπου είναι χρήσιμη η θεωρητική ιστοριογραφία, η ματιά που βλέπει μέσα από τις πηγές, πίσω απ' αυτές και πέρα απ' αυτές.

Κατά τον Gellner, ο εθνικισμός είναι μια ηγεμονική πολιτική αρχή που έχει εμποτίσει το σύγχρονο κράτος. Είναι μια νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης, που θεμελιώνεται με την *εκπαίδευση*. Το κράτος χρησιμοποιεί, μετασχηματίζοντας τον στην πορεία, έναν από τους πολιτισμούς που προϋπήρχαν (τον αρχαίο ελληνικό λ.χ.) και με την εθνικιστική φλόγα αναβιώνουν νεκρές γλώσσες, κατασκευάζονται παραδόσεις κ.τ.ό. Για το εθνικό κράτος το μονοπώλιο της εκπαίδευσης είναι πιο κεντρικό και από τις δυνάμεις καταστολής. Όστε το έθνος ηγεμονεύει πολιτικά στηριζόμενο κυρίως στην εκπαίδευση¹.

Πολιτισμός και εκπαίδευση²

Στήριξη μιας πρότασης των Εκπαιδευτικών

1. *Ο Πολιτισμός*. Είναι η συνολική κοινωνική κληρονομιά μιας ομάδας ανθρώπων ή του ανθρώπινου είδους – Το ολοκληρωμένο πρότυπο της ανθρώπινης γνώσης, των πεποιθήσεων και της συμπεριφοράς. – Ένας θεμελιώδης τρόπος να σκέφτεται κανείς, να πιστεύει, να τρώει, να ζει... Υπάρχει πλήθος ορισμών στους οποίους δε θα επιμείνω.

---

1. Έθνος, Κράτος, Εθνικισμός, 1994, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Σχ. Μωραΐτη.

2. Εισήγηση στο Συνέδριο της Ν.Α. Κοζάνης, Νοεμβρ. 1995 με θέμα: Πολιτισμός και επαρχία.

Η Εκπαίδευση. Είναι μια εξειδικευμένη μορφή Παιδείας (*Παιδεία* είναι η σκόπιμη και συνειδητή προσπάθεια για ατομική τελείωση και κοινωνική ένταξη ενός ανθρώπου). Είναι μόρφωση σκόπιμη, συστηματοποιημένη, οργανωμένη και μεθοδευμένη και δίνεται σε ειδικά ιδρύματα - σχολεία, ελεγχόμενα από την επικρατούσα δύναμη στην κοινωνία.

Ο πολιτισμός μπορεί να μελετηθεί από την πλευρά των συστατικών του στοιχείων (πολιτιστικά χαρακτηριστικά, πολιτιστικές περιοχές, πολιτιστικοί τύποι) και από την πλευρά της θεσμικής του δομής και των λειτουργιών (κοινωνική οργάνωση, οικονομικά συστήματα, εκπαίδευση, θρησκεία και πεποιθήσεις, έθιμα και νόμοι). Η εκπαίδευση είναι η βασικότερη λειτουργία του πολιτισμού. Η συνέχεια και η ανάπτυξη του πολιτισμού εξαρτάται από την ικανότητα του ανθρώπου να μαθαίνει και να μεταβιβάζει τη γνώση του στις επόμενες γενιές.

Παιδεία και πολιτισμός πάνε μαζί. *Ανθρωπιστική παιδεία* είναι η παιδεία που κάνει τον άνθρωπο καλύτερο άνθρωπο. Η ανθρωπιστική παιδεία παλιότερα συνδέονταν μόνο με την κλασική φιλολογία, τη μελέτη των αρχαίων συγγραφέων. Σήμερα όμως – από τα μέσα του αιώνα – λίγοι είναι αυτοί που πιστεύουν ότι ο σκοπός της ανθρωπιστικής παιδείας επιτυγχάνεται μόνο με τη μελέτη των αρχαίων συγγραφέων. Οι εθνικές λογοτεχνίες διεκδικούν νωρίς και κερδίζουν τα δικαιώματά τους στην παιδεία των ευρωπαϊκών λαών εκτοπίζοντας τους αρχαίους. Σημαντικός εδώ είναι ο ρόλος της γλώσσας – και η σύγχυση σχετικά με την «ελληνική» γλώσσα, την καθαρεύουσα και τη δημοτική.

2. Ο πολιτισμός περνάει στη νέα γενιά με την εκπαίδευση μέσα απ' όλο το σχολικό πρόγραμμα, κυρίως όμως περνάει μέσα από ορισμένα μαθήματα: τα Νέα Ελληνικά, τα Αρχαία Ελληνικά, τα Φιλοσοφικά, την Κοινωνιολογία κ.ά., μέσα από την ιστορία κυρίως. Ας δούμε πώς μεθοδεύεται ο πολιτισμός στα σχολικά προγράμματα για το μάθημα αυτό.

Με αφορμή ένα γαλλικό βιβλίο για τους Τούρκους, που χαρακτηρίζονταν κατώτερος τύπος ανθρώπου, ο Κεμάλ το 1928 αναθέτει στην Αφέτ Ινάν να γράψει την «αληθινή» εθνική ιστορία της Τουρκίας. Πράγματι, το 1932, στο Α' Συνέδριο της Τουρκικής Ιστορίας η Ινάν διαπρέπει ως αυθεντία της νεογέννητης επίσημης εθνικής ιστοριογραφίας. Ανάγεται το τουρκικό παρελθόν σε μητέρα όλων των υπαρκτών πολιτισμών. Το περιεχόμενο της Ιστορίας προσδιορίζεται από τρεις αποδέκτες: τους υπηκόους – ιδίως δασκάλους και μαθητές –, τους γείτονες, τη Δύση. Εκπαίδευση – προπαγάνδα – επιστήμη είναι οι τρεις τομείς του ενδιαφέροντος των επίδοξων εθνικών ιστοριογράφων – και

αφορά όλες ανεξαιρέτως τις βαλκανικές εθνικές ιστορίες. Οι Έλληνες ιστοριογράφοι μετά από έναν αντιτουρκικό προσανατολισμό, ευρωπαϊκής αρχικά εμπνεύσεως, αναγκάζονται σε αναπροσανατολισμούς με τις προκλήσεις του Φαλμεράνερ και λίγο αργότερα των Βουλγάρων. Στους Σέρβους και Βουλγάρους οι ιστορίες είναι το ίδιο ένδοξες· στόχος είναι η εθνική αυτοπεποίθηση και αξιοπρέπεια και η υπεροχή τους εις βάρος των γειτόνων τους. Σ' αυτούς μπορεί να λείπει η μεγαλομανία της οικουμενικότητας που χαρακτηρίζει την *Ιστορία Ελλήνων και Τούρκων*, βρίσκει όμως κανείς στοιχεία από τη σλαβική μεγαλομανία. Η σερβική περίπτωση φαίνεται να οδηγεί περισσότερο προς το ελληνικό παράδειγμα, ενώ οι Βούλγαροι στρέφονται προς την Ανατολή. Για τους Αλβανούς δεν υπάρχουν στοιχεία, φαίνονται όμως – σύμφωνα με προσωπική εκτίμηση – φανατικότεροι όλων. Γενικά, η ελληνική περίπτωση φαίνεται να είναι η λιγότερο φορτισμένη στο χώρο της Βαλκανικής.

3. Η κατάσταση στην εκπαίδευση ανέκαθεν ήταν κακή. Κατά καιρούς επιχειρούνται μεταρρυθμίσεις, αλλά χωρίς θετικά αποτελέσματα. Για την εποχή μας η πιο οργανωμένη μεταρρυθμιστική προσπάθεια γίνεται κατά τη μεταπολίτευση, από το 1976 και μετά, με κύριο εκφραστή της τον Ε. Παπανούτσο και με τις κοινωνικές δυνάμεις να έχουν θετική συμμετοχή.

«Η εκπαιδευτική αλλαγή αποβλέπει στον εκσυγχρονισμό της παιδείας μας, στην προσαρμογή στους σημερινούς και αυριανούς καιρούς. Η προσαρμογή μας στην ευρωπαϊκή νοοτροπία έγινε αίσθημα εθνικής σημασίας». Τα μέτρα που παίρνουμε είναι προοδευτικά, δημοκρατικά και ρεαλιστικά», δηλώνει ο Γ. Ράλλης, υπουργός Παιδείας. Τα μέτρα (επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, εκσυγχρονισμός σχολικών προγραμμάτων, αναδιοργάνωση της Διοίκησης – και ιδιαίτερα της Επαγγελματικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης, ίσες ευκαιρίες για σταδιοδρόμηση, διδασκαλία των Αρχαίων στο Γυμνάσιο από μεταφράσεις, νέα σχολεία κ.ά.) δεν ήταν ριζικά, όμως ήταν ένα ξεκίνημα με πολλές ελπίδες.

Σήμερα, 20 χρόνια μετά, τα μέτρα όχι μόνο δεν ολοκληρώθηκαν – εκτός εξαιρέσεων – αλλά έγιναν και βήματα πίσω (επανερχονται τα Αρχαία, αποσύρονται βιβλία με προωθημένο τρόπο σκέψης – στην ιστορία λ.χ. –, αποδυναμώνονται μαθήματα – όπως είναι η κοινωνιολογία –, οι νέοι θεσμοί σε τέλμα, το λύκειο χάνει την αυτονομία και την αυτοτέλειά του, ένα στεγνό σύστημα εξετάσεων ακυρώνει όχι μόνο θεσμοθετημένες μονάδες αλλά και τον κύριο στόχο του νέου νόμου που επιδίωκε να περάσει κριτική στάση, ολοκληρωμένη προσωπικότητα κ.τλ. στους νέους). *Σήμερα κυριαρχεί κενό και απαισιοδοξία.*

Ας δούμε σε ποια συμπεράσματα καταλήγουν οι ειδικοί, και συγκεκριμένα η Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων στα επιστημονικά της Συνέδρια, για τα αποτελέσματα της διδασκαλίας ορισμένων μαθημάτων, μέσα από τα οποία περνούν στοιχεία πολιτισμού.

Τα φιλοσοφικά μαθήματα

Η φιλοσοφία αποτελεί κοινωνική λειτουργία ανάλογη με τη λογοτεχνία και την τέχνη και γι' αυτό αποτελεί ουσιαστικό μορφωτικό αγαθό ικανό να βοηθήσει τους νέους στη σύνθεση του κατακερματισμένου κόσμου, στην κριτική θεώρηση και στον πνευματικό προσανατολισμό. Η φιλοσοφία, χωρίς την αξίωση της καθολικής γνώσης, παραμένει μια ειδική στάση και μια ειδική γνώση. Τόσο η φιλοσοφική στάση, ως ερωτηματική και κριτική, όσο και η φιλοσοφική γνώση, ως γνωριμία με τις ιδέες και τα συστήματα αποτελούν αγαθά κατεξοχήν μορφωτικά. *Η Φιλοσοφία στον τόπο της καταγωγής της είναι εξαιρετικά υποβαθμισμένη στην εκπαίδευση.* Η φιλοσοφική στάση εξουδετερώθηκε από το αυταρχικό και δογματικό πνεύμα που κυριάρχησε στην ελληνική εκπαίδευση, ενώ η φιλοσοφική γνώση περιορίστηκε για πολλά χρόνια στα ακίνδυνα στοιχεία της τυπικής Λογικής και πρωτομπήκε στα σχολεία με τη μεταπολίτευση, χωρίς επιτυχία όμως, αφού περισσότερο συσκοτίζε τη σκέψη των νέων παρά τη βοηθούσε να τοποθετηθεί σωστά, να κρίνει και να αναλύει τα θέματα.

Τα Νέα Ελληνικά

Η έμφαση στην αρχαιότητα κυριάρχησε στην ελληνική εκπαίδευση εις βάρος α) του νέου ελληνισμού και β) του σύγχρονου προβληματισμού. Η έμφαση αυτή έδωσε στην εκπαίδευση προσανατολισμό αρχαιοκεντρικό και θεωρητικό – δογματικό, δηλαδή αποκομμένο από την κοινωνική ζωή και τις οικονομικές ανάγκες του τόπου. Ο προσανατολισμός προς την αρχαιότητα στάθηκε μόνο επιφανειακός, δηλαδή στενά γλωσσικός.

Η Ιστορία

Διαπιστώνεται δυσπιστία διδασκόντων και διδασκομένων προς την αξία της ιστορικής γνώσης, αδυναμία της ιστορικής έρευνας να ανασυνθέσει πειστικά την ιστορική εικόνα της ζωής του ανθρώπου, αβεβαιότητα ως προς τον

τρόπο ανασύνθεσης του παρελθόντος και αμφιβολία ως προς την εγκυρότητα των παιδαγωγικών και ψυχολογικών προδιαγραφών. *Η καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και κρίσης, που προϋποθέτει τη συστηματική άσκηση των μαθητών να κατανοούν και να ερμηνεύουν το ιστορικό γίνεσθαι, παραμένει ανέφικτος.*

4. Οι εκπαιδευτικοί σήμερα δέχονται στα επιστημονικά τους συνέδρια (ΟΛΜΕ: συζητήσεις για την εκπαίδευση, 1995) ότι στην Ελλάδα η θεωρητική παιδεία, η σκέψη είναι ανύπαρκτη – πρόκειται για τις ανθρωπιστικές σπουδές και τις σπουδές των κοινωνικών επιστημών. Έχουμε το *τι*, όχι το *πώς* και *γιατί*. Αν έβλεπε κανείς σήμερα τον ρόλο που παίζουν οι κοινωνικοί και οι οικονομικοί, οι ταξικοί τελικά παράγοντες στην πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία, θα τρώαζε. Σήμερα μιλάμε για πρωτόγνωρες καταστάσεις κρίσης (οικονομικά σκάνδαλα, οικολογικές καταστροφές, καλλιέργεια κλίματος ξеноφοβίας, ρατσισμού, φασισμού). Το νέο στη σημερινή κατάσταση είναι η αυξανόμενη περιθωριοποίηση των νέων, που κινούνται μεταξύ ηδονισμού και βίας. Η αποσύνδεση του εκπαιδευτικού συστήματος από αυτό της απασχόλησης δημιουργεί στους νέους κινδύνους, ανασφάλειες και εφιάλτες – και αντιδρούν σε κάθε μορφή εξουσίας.

Για το κλίμα που επικρατεί στην εκπαίδευση είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του προέδρου της ΟΛΜΕ στο ίδιο συνέδριο: «το δημόσιο ρημάζει, μετατρέπεται σε χώρο στάθμευσης, δεν απευθύνεται σ' όλους τους μαθητές, δεν ανιχνεύει δεξιότητες και κλίσεις, δεν στηρίζει αξίες, δεν προβάλλει αρχές, δεν καλλιεργεί ευαισθησίες, δε συμβάλλει στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του μαθητή, δε διαμορφώνει συνειδήσεις, δεν προετοιμάζει πολίτες, δεν εμπνέει, δεν πείθει, δεν αρέσει...»

Ο υπουργός Παιδείας, Δ. Φατούρος, διαπιστώνει τα ίδια περίπου, προβαίνει σε αξιολογήσεις, αλλά τελικά απορεί και ερωτά: «Το σχολείο στηρίζει ή καταβαρθεώνει τον πολιτισμό, την ανάπτυξη, τα πάντα... Η μόρφωση είναι αυταξία, και όταν εμπλακεί σε διασυνδέσεις επαγγελματικών δυνατοτήτων και οικονομικών προσανατολισμών παύει να είναι αυτό που είναι... Τι θα δάξουμε στο λύκειο; μια γενική παιδεία, μια πνευματική καλλιέργεια ή θα επιμείνουμε σε εξειδικεύσεις; Αυτό το διαχρονικό ερώτημα πρέπει να το συνδυάσουμε με τις μορφές, τις κυρίαρχες προτεραιότητες και κατευθύνσεις που έχει η σημερινή πραγματικότητα του πολιτισμού σ' όλο τον κόσμο, με την ομογενοποίηση της πληροφορίας, με την προτεραιότητα της αγοράς... θα υπάρξει

η ιδιαιτερότητα της Αγγλίας, της Ισπανίας, της Ελλάδας; Πώς και πού θα υπάρχει;»

Αλλά και ο σημερινός υπουργός Παιδείας, ο Γ.Α. Παπανδρέου, δηλώνει μόλις προχτές, ότι αν ήταν νέος, θα κατέβαινε κι αυτός στους δρόμους να διαδηλώσει μαζί με τους φοιτητές για την παιδεία. Μιλάει για κατανόηση, για διάλογο και για προτάσεις. Καλά είναι όλα αυτά, αλλά, τελικά, ποιος θα πάρει αποφάσεις και – κυρίως – θα τις εφαρμόσει; Πότε, επιτέλους, θα ασκηθεί αποτελεσματική πολιτική;

Σ' αυτό το ενδιαφέρον Εκπαιδευτικό Συνέδριο δεν ασκείται μόνο κριτική· κύριος στόχος του είναι η υποβολή ολοκληρωμένων προτάσεων, όπως είναι η παρακάτω βασική πρόταση που κάνει η Επιστημονική Επιτροπή της ΟΛΜΕ και την οποία θα προσπαθήσω να στηρίξω, μέσα στα στενά περιθώρια της εισήγησής μου. Η πρόταση για το επιθυμητό σχολείο είναι η εξής «Επιδιώξή μας είναι το *Ενιαίο Λύκειο*. Ένα τέτοιο σχολείο, *πρέπει να έχει στο επίκεντρό του την Ανθρωπιστική Παιδεία*, που επιτρέπει την κατανόηση και ερμηνεία της πραγματικότητας, αυξάνει τις δυνατότητες για υπεύθυνη συμμετοχή στο κοινωνικό γίγνεσθαι, καλλιεργεί το πνεύμα της δημοκρατικής στάσης, της συνεργασίας και του σεβασμού της διαφορετικότητας – καλλιεργεί δηλαδή *την ανοχή απέναντι στον άλλον*.»

5. Ανθρωπισμός, στην ευρύτερη έννοια, είναι κάθε προσπάθεια του ανθρώπινου πνεύματος που, επιβεβαιώνοντας την πίστη στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου, στην ασύγκριτη αξία του και στην έκταση των ικανοτήτων του, *σχεύει στο να εξασφαλίσει την πλήρη πραγμάτωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*. Είναι κάθε φιλοσοφία της ανθρώπινης ζωής, που με κέντρο τον άνθρωπο – σε αντίθεση με άλλα, όπως είναι λ.χ. το έθνος – προστατεύει, εκτός των άλλων, όλες τις ανθρώπινες αξίες από απειλές, προάγει τα άτομα, στηρίζοντας την ανανέωσή τους στην παράδοση κ.λ.π.

Ο Ανθρωπισμός προβάλλεται ως σύγχρονο ερώτημα, εξακολουθεί να δείχνει έναν δρόμο ζωής και συμπεριφοράς· δεν είναι ένα ιστορικό απολίθωμα. Οι ανθρωπιστές που σημάδεψαν τον αιώνα μας – όπως είναι, ανάμεσα σε πολλούς άλλους, οι ξένοι Jaeger, Finley, Levi Strauss και οι δικοί μας Δελμούζος, Γληνός, Παπανούτσος – στα σημαντικότερα κείμενά τους ακολουθούν μια κλίμακα που οδηγεί: α) από τον ατομικό στον κοινωνικό χώρο β) από το δικό του στο ξένο περιβάλλον γ) από τη σύγχρονη του εποχή στην Ιστορία. Ο διάλογος που γίνεται ανάμεσα στα τρία ζεύγη προς κάθε κατεύθυνση ανοίγει ευρύ οπτικό πεδίο για αυτογνωσία.

Στον βασικό κορμό του προγράμματος του ελληνικού σχολείου – μιλώ για το γυμνάσιο, λύκειο – διπλός είναι ο στόχος της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης: α) Η μελέτη της Νέας Ελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας, δηλαδή της νεοελληνικής ταυτότητας β) Η ουσιαστική γνωριμία και γόνιμη επαφή με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό.

Σίγουρα οι συνθήκες της εποχής μας ευνοούν την επίδραση των κλασικών σε θέματα παιδείας, αλλά δεν μπορούν να τα μονοπωλήσουν. Όσο για την κατάκτηση της γλώσσας: πρόκειται για φοβερή σπατάλη σε χρόνο και σε προσπάθεια για κάτι που δεν πρόκειται να αξιοποιηθεί, παρά μόνο από ελάχιστους. Έτσι ελάχιστοι πια σ' όλο τον κόσμο μπορούν να μάθουν και μαθαίνουν αρχαία ελληνικά και λατινικά. *Η παιδεία είναι μια διαδικασία που διευρύνει την πείρα, καλλιεργεί το πνεύμα της έρευνας και έτσι δημιουργεί τη βάση για πειθαρχημένη σκέψη. Και πρέπει κανείς να μάθει πώς να σκέφτεται – όχι πώς θα περάσει στο πανεπιστήμιο – αλλά για τον κόσμο και για τον εαυτό του, μέσα στο δικό του κόσμο, όχι μέσα σ' ένα μυθικό ηρωοποιημένο παρελθόν* (που μπορεί να μην έχει καμιά σχέση με τη σημερινή πραγματικότητα αλλά ούτε με το παρελθόν).

Τονίζω ιδιαίτερα αυτή την πολυσυζητημένη παράμετρο του θέματος, γιατί οι υπαναχωρήσεις που συνεχώς γίνονται δεν οφείλονται σε θέσεις και σε επιχειρήματα που αφορούν το θέμα, αλλά σε γενικότερα ζητήματα γύρω από το θέμα, ιδεολογικής υφής και – κυρίως – πελατειακής στόχευσης· και προκύπτουν από τις θέσεις που προβάλλουν τα πολιτικά πρόσωπα του υπουργείου Παιδείας – και τα οποία, αν εξαιρέσουμε τον Ε. Παπανούτσο και εν μέρει τους Κ. Σημίτη, Δ. Φατούρο και Π. Μόραλη, πολύ μικρή σχέση έχουν τόσο με την παιδεία όσο και με την εκπαίδευση.

Εννοείται, βέβαια, πως για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι του προγράμματος χρειάζονται επιπλέον: *Σχολεία σωστά* (πρωινό πρόγραμμα, πλήρες πρόγραμμα – και όχι 120 μέρες το χρόνο μάθημα –, διδασκαλία από ειδικά μορφωμένους εκπαιδευτικούς). *Δάσκαλοι σωστοί* (σωστά επιλεγμένοι, μορφωμένοι και αμειβόμενοι – αυτό δε σημαίνει ότι έτσι θα παταχθεί η παραπαιδεία, όταν αυτή αποτελεί τμήμα ενός εδραιωμένου συστήματος παραοικονομίας). *Κοινωνία σωστή* (πρόσωπα αξιοπρεπή – ό,τι ζητάει ο ανθρωπισμός – και αξιόπιστα στις ηγετικές θέσεις της κοινωνίας – είναι γνωστό ότι τα σχολεία δεν κάνουν την κοινωνία, αλλά το αντίθετο).

6. Στο χώρο του παγκόσμιου πολιτισμού τώρα η υπεροχή του στόχου: *Ανθρωπος*, έναντι όλων των άλλων, μπορεί να στηριχτεί και από μια άλλη οπτική γωνία, την *ανθρωπολογική*. Σύμφωνα, λοιπόν, με τους κυριότερους εκ-

προσώπους της, η ανθρωπότητα εξελίσσεται μέσα από εξαιρετικά διαφοροποιημένες μορφές κοινωνιών και πολιτισμών, η ετερογένεια των οποίων θέτει πολλά προβλήματα. Το περιβάλλον είναι καθοριστικό. Οι πολιτισμοί χαρακτηρίζονται λίγο ή πολύ σημαντικοί ανάλογα με τα κριτήρια που χρησιμοποιεί ο παρατηρητής. Η πρωτοτυπία του πολιτισμού δεν είναι τόσο τα στοιχεία που ανακαλύπτει, όσο ο τρόπος με τον οποίο λύνει τα προβλήματα και καθορίζει τις αξίες. Ο δυτικός πολιτισμός έχει εγκαταστήσει τους στρατιώτες του σ' όλο τον κόσμο και ανέτρεψε τον παραδοσιακό τρόπο ζωής. Οι πιο προφανείς αξίες του είναι: α) Να αυξάνει συνεχώς το ποσό της διαθέσιμης ενέργειας κατά κεφαλήν και β) να προστατεύει και ν' αυξάνει τη ζωή του ανθρώπου. Όλες όμως οι ανθρώπινες κοινωνίες αυτό έκαναν. Μέσα σε δέκα χιλιάδες χρόνια δυο φορές, με τη νεολιθική και τη βιομηχανική επανάσταση, η ανθρωπότητα κατάφερε να συσσωρεύσει ένα πλήθος εφευρέσεων, προσανατολισμένων στην ίδια κατεύθυνση. Η Ευρώπη των αρχών της Αναγέννησης ήταν ο τόπος όπου συναντήθηκαν και συγχωνεύτηκαν οι πιο ποικίλες επιδράσεις: ελληνική, ρωμαϊκή, γερμανική, αγγλοσαξωνική – αλλά και αραβική, κινεζική. Ο παγκόσμιος πολιτισμός είναι μια συσσωμάτωση, σε παγκόσμια κλίμακα, συστημάτων ζωής που το καθένα τους όμως διατηρεί την πρωτοτυπία του· απαραίτητοι όροι είναι η *συνεργασία* και η *ετερογένεια*. Τις μεγάλες επαναστάσεις ακολούθησε διαφοροποίηση του κοινωνικού σώματος και εγκαθίδρυση διαφοροποιημένων θεσμών ανάμεσα στις ομάδες, εξεταζόμενες κυρίως από οικονομική άποψη (κράτη - κάστες - τάξεις, προλεταριάτο - καπιταλισμός). Η ανθρωπότητα αγωνίζεται συνεχώς ανάμεσα σε δυο αντιφατικές εξελικτικές διαδικασίες: την ενοποίηση και τη διαφοροποίηση. *Η ανοχή είναι μια δυναμική αντιμετώπιση, και η ετερογένεια, η διαφορετικότητα, των ανθρώπινων πολιτισμών βρίσκεται στο στόχαστρό μας.*

Καμιά γενιά δεν μπορεί να εκφέρει κρίση για τα προβλήματα της ιστορίας και του πολιτισμού, χωρίς ν' αναφερθεί στα δικά της προβλήματα. Κι εμείς σταθήκαμε μάρτυρες μιας βαθμιαίας αποσύνθεσης της *Συμπαγούς Κληρονομιάς*, η οποία άρχισε μέσα στην τάξη των διανοουμένων, τώρα όμως προσβάλλει τις μάζες σχεδόν παντού.

7. *Ο άλλος πόλος απέναντι στον Άνθρωπο είναι το Έθνος.* Ως μια από τις θεμελιώδεις ιδεολογίες της νεωτερικότητας ο εθνικισμός έχει βαθιές ρίζες· η *εθνική / εθνικιστική ταυτότητα κυριαρχεί πάνω στις άλλες συλλογικές ταυτότητες*. Και δεν πρέπει η κριτική σκέψη να πέσει στην παγίδα ενός «καλού» και ενός «κακού» εθνικισμού, γιατί αυτός δεν έχει εξ ορισμού θετική ουσία που στην ιστορική πορεία παροξύνεται. Έτσι το ζήτημα δεν είναι να αντιπα-

ρατάξουμε τον έναν εθνικισμό στον άλλον. Ο εθνοκεντρικός εθνικισμός (του τύπου: «Ο Σέρβος είναι άνθρωπος που δεν είναι άνθρωπος αν δεν είναι Σέρβος», κατά τα λεγόμενα του Τσόσιτς, Σέρβου πολιτικού) οδηγεί σίγουρα στη σύγκρουση.

Το θέμα δεν είναι να απαρηθεί κανείς την εθνική του ταυτότητα, αλλά πώς την αξιολογεί και την ιεραρχεί. Ιδιαίτερη σημασία έχει σήμερα η ανοχή στο διαφορετικό. Οι σημερινές πολυ-πολιτισμικές κοινωνίες αργά ή γρήγορα θα αντιμετωπίσουν το δίλημμα: θα δώσουν έμφαση και προτεραιότητα στο έθνος ή στον άνθρωπο;

Σήμερα ο εθνικισμός είναι πεδίο ευνοϊκό και για πλειοδοσία των κομμάτων, κυρίως γιατί ο εθνικισμός μεταπολεμικά στη χώρα μας εμφανίζεται, όταν νοσεί η κοινωνία και τα κόμματα. Βέβαια, το ζήτημα είναι σύνθετο, αφού από το 1780 ως σήμερα οι σημαντικότεροι πολιτιστικοί αγώνες της χώρας περιστράφηκαν γύρω από το εθνικό όνομα, την εθνική γλώσσα και την εθνική ουσία.

Τα τελευταία χρόνια, έχουμε αναβίωση του εθνικισμού στην Ευρώπη, γεγονός που οφείλεται: α) στη διάλυση μεγάλων ιστορικών, υπερεθνικών ταυτοτήτων (ΕΣΣΔ και Γιουγκοσλαβία) και β) στο «δικαίωμα στη διαφορά» που προβάλλουν από το 1968 διάφοροι τοπικισμοί, «μικρές εθνότητες» στη Δυτική Ευρώπη (Γαλλία, Ισπανία, Βέλγιο, Ιταλία, Μ. Βρετανία).

Πρόκειται για τη μεταβιομηχανική κοινωνία των μαζών, τη μαζική κοινωνία, και για τα ιδιαίτερα κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα που επιφέρει: παρακμή μεγάλων πόλεων, καταναλωτισμός, καπιταλιστικός ανταγωνισμός, ατομισμός, κοινωνία του κινδύνου (βία, εγκληματικότητα, διαφθορά, ατυχήματα, ναρκωτικά, καταστροφή περιβάλλοντος) χαοτική δημιουργία ανομοιογενών κοινωνιών, απώλεια - χρεωκοπία συμβολικών στηριγμάτων καθολικής φύσης (χριστιανισμός, διαφωτισμός, σοσιαλισμός), διαφθορά των κομμάτων, συνενοχή κρατικών υπηρεσιών - οικονομίας κ.ά. Έτσι προκύπτουν: απώλεια κοινωνικής και ψυχικής συνοχής των ατόμων με αποτέλεσμα την εμφάνιση ανομίας και ωχαδερφισμού· κυριαρχεί η φαντασίωση ότι «όλα είναι δυνατά» δημιουργείται έκλειψη νόμου, εχθρότητα στον «άλλον». Ο εθνικισμός δίνει με χονδροειδή τρόπο και με «σιγουριά» απάντηση και ικανοποίηση σε μια σειρά προβλήματα κοινωνικής και ψυχολογικής συνοχής, για ανθρώπους που κουράστηκαν από τα αδιέξοδα του πολιτισμού. Η νεωτερικότητα, το μοντέρνο συχνά «απελευθερώνει» τα άτομα από τις παραδοσιακές εξαρτήσεις (οικογένεια, κοινότητα, πατρωνία), αλλά τα οδηγεί σε νέα δεσμά (οικονομία, γραφειοκρατία, τεχνοκρατία) που κάνουν τα άτομα να νοσταλγούν τα παλιά δεσμά τα οποία εξιδανικεύουν. Ο εθνικισμός είναι έτσι νόθο παιδί της νεωτερικότητας.

8. Όχι μόνο για τον πολιτισμό αλλά και για την εκπαίδευση υπάρχει και η παγκόσμια διάσταση. Η διεθνής εκπαίδευση βασίζεται στα ιδεώδη του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, στην ιδρυτική πράξη της ΟΥΝΕΣΚΟ, στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στις Διεθνείς Συμβάσεις γι' αυτά. Σ' αυτό, λοιπόν, το διεθνές επίπεδο:

Η λέξη «εκπαίδευση» δηλώνει την όλη διαδικασία της κοινωνία μέσ' από την οποία άτομα και κοινωνικές ομάδες μαθαίνουν ν' αναπτύσσουν συνειδητά και ολοκληρωμένα, στο πλαίσιο της εθνικής και διεθνούς κοινότητας και για το καλό αυτής της κοινότητας, την προσωπικότητά τους, τη στάση τους στα διάφορα θέματα, τις δυνατότητές τους και τις γνώσεις τους. Η διαδικασία αυτή δεν περιορίζεται σε κάποιες συγκεκριμένες δραστηριότητες.

Η 18η Σύνοδος της ΟΥΝΕΣΚΟ, στις 19 Νοεμβρίου 1974 υιοθέτησε ομόφωνα τη «Σύσταση σχετικά με την Εκπαίδευση που στοχεύει στη διεθνή κατανόηση, συνεργασία και ειρήνη και με την Εκπαίδευση σε θέματα που αφορούν τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες».

Στόχοι, κατευθυντήριες γραμμές της εκπαίδευσης για την ειρήνη

α) Η διεθνής διάσταση και η παγκόσμια προοπτική της εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα και σε όλες της μορφές της.

β) Η κατανόηση και ο σεβασμός προς όλους τους λαούς, τον πολιτισμό τους, τις αξίες τους και την ζωή τους· αυτό ισχύει και για τον πολιτισμό των εθνοτήτων της ίδιας χώρας και για τον πολιτισμό των εθνοτήτων άλλων χωρών.

γ) Η συνειδητή γνώση ότι ανάμεσα στους λαούς και τα έθνη όλου του κόσμου υπάρχει αλληλεξάρτηση που διαρκώς αυξάνεται.

δ) Η ικανότητα επικοινωνίας με τους άλλους.

ε) Η συνειδητή γνώση όχι μόνο των δικαιωμάτων, αλλά και των υποχρεώσεων που έχουν ο ένας απέναντι στον άλλον τα άτομα, οι κοινωνικές ομάδες και τα έθνη.

στ) Η κατανόηση της ανάγκης για διεθνή αλληλεγγύη και συνεργασία.

ζ) Η θέληση των ανθρώπων να συμβάλουν στην επίλυση των προβλημάτων της κοινότητάς τους, της χώρας τους και του κόσμου.

Εκπαίδευση για την ειρήνη σημαίνει ευαισθητοποίηση του ανθρώπου στα σύγχρονα προβλήματα της ανθρωπότητας και συνειδητοποίηση της παγκό-

σας αλληλεξάρτησης, έτσι ώστε ο καθένας να μπορεί να παίξει το ρόλο του στην αντιμετώπιση και επίλυση αυτών των προβλημάτων.

Δεν κινδυνεύει η εθνική και η ιστορική συνείδηση από την ενσωμάτωση της ιστορικής συνείδησης του άλλου αλλά από τον περιορισμό της συνείδησης της ιστορικότητας συνολικά... Ο σκοτεινός ορίζοντας της εποχής μας είναι σήμερα η απόρριψη, η άγνοια, η υποτίμηση του παρελθόντος. Σημαίνει άγνοια της ιστορικής διάστασης και του βάθους της κοινωνίας, σημαίνει αγνόηση και απόρριψη της ιστορικής υπόστασης του πολιτισμού, της διαφορετικότητας.

Ένας από τους κύριους άξονες της Διεθνούς Εκπαίδευσης είναι η μελέτη και η κατανόηση των άλλων λαών, του πολιτισμού και των αξιών τους. Πρόκειται για προοπτική ξένη προς το σύστημα της λεγόμενης εθνικής παιδείας, η οποία οργανώθηκε σ' όλα τα κράτη το 19^ο αι. για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του νέου πολιτικού σχηματισμού, του έθνους - κρατους.

Στόχος αυτής της εθνικής παιδείας είναι η ενοποίηση και η εξομάλυνση των τοπικών διαφορών, η προβολή της εθνικής σε βάρος της τοπικής συνείδησης. Το φαινόμενο αυτό στις κοινωνικές επιστήμες λέγεται: *εσωτερικός ιμπεριαλισμός*.

Οι γενικές εξετάσεις εκτός από τα άλλα κακά που έφεραν, οδήγησαν την περιφέρεια να μη ζητήσει τα δικαιώματά της στην εκπαίδευση, γιατί θα αποκλείονταν από το σύστημα εισαγωγής στα πανεπιστήμια.

Οι γενικές καθοδηγητικές αρχές που έχουν σχέση με την περιστολή των διακρίσεων και βρίσκονται στο Χάρτη των Η.Ε. στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κ.α., στηρίζονται στο υπόβαθρο της ισότητας. Η αρχή της ισότητας όλων ενώπιον του νόμου και η αρχή της ελευθερίας προέρχονται από ένα ηθικό, όχι νομικό, κριτήριο· *το κριτήριο αυτό βρέθηκε στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια*.

9. Πέρ' από τη διάσταση του θέματος «πολιτισμός και εκπαίδευση» στα δυο κυρίαρχα επίπεδα, το εθνικό και το παγκόσμιο – και λιγότερο το τοπικό – έγιναν σύντομες αναφορές, για τον έναν ή τον άλλον όρο, και σε άλλα επίπεδα, όπως είναι το ευρωπαϊκό και το βαλκανικό. Υπάρχουν όμως κι άλλα χωροταξικά επίπεδα με ενδιαφέρον, όπως είναι λ.χ. η αξιοπρόσεκτη διαχρονική εικόνα της Μεσογείου που μας δίνει ο Fernand Braudel, ο οποίος διακρίνει σ' ολόκληρη την ιστορία της Μεσογείου, ανάμεσα σε 8 με 10 χιλιετίες, την προτεραιότητα που έχουν οι πολιτισμοί. Μιλάει για τη σημασία που έχει το κλίμα, ο τόπος, τα βασικά προϊόντα – η τριάδα: σιτάρι, κρασί, λάδι – και διακρίνει πέρ' από τις πολιτικές διαιρέσεις τρεις πολιτισμικές κοινότητες, τρεις τερά-

στους ανθεκτικούς πολιτισμούς: α) τη Δύση, τη Χριστιανοσύνη β) το Ισλάμ γ) το Ελληνικό, το Ορθόδοξο σύμπαν, το κύριο γνώρισμα των οποίων είναι ότι πρόκειται για πραγματικότητες μακράς διάρκειας γερά αγκιστρωμένες στο γεωγραφικό χώρο.

Η Μεσόγειος οφείλει την ενότητά της σ' ένα δίκτυο πόλεων και κωμοπόλεων που συστάθηκε πρόωρα και αποδείχτηκε εξαιρετικά ανθεκτικό. Οι πόλεις και τα χωριά δεν είναι πολυπληθή, όπως αλλού, και βλέπει κανείς να έχουν εμπεδοθεί βαθμίδες ιεραρχίας, η οποία και είναι περίπλοκη, καθώς αναφέρεται στο μέγεθος του πληθυσμού, στις οικονομικές δραστηριότητες, στην ιστορία και τα μνημεία, στο κύρος, στον πολιτικό και διοικητικό ρόλο, στην πνευματική ζωή κ.τ.λ. Οι μεγάλες πόλεις περιφρονούν τις μικρότερες και κάθε χωριό, που συνήθως αντιπαράσσεται στο διπλανό του, παρουσιάζεται ως αστικός μικρόκοσμος. Κάθε πολιτισμός άφησε τη δική του κληρονομιά και συνέβαλε στο να καθοριστεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι άνθρωποι συνεχίζουν ακόμα και σήμερα να ζουν στους καταναγκασμούς του παρελθόντος, ενώ οι συνθήκες που καθόρισαν τη δημιουργία αυτού του παρελθόντος έπαψαν να ισχύουν. Οι κωμοπόλεις είναι ο τόπος όπου ανταλλάσσει κανείς τα προϊόντα του ή πουλάει τη δουλειά του. Ένα δικό σου σπίτι σημαίνει ότι είσαι ανεξάρτητος. Το σπίτι είναι η επικράτεια της οικογένειας και στη Μεσόγειο η επικράτεια της γυναίκας. Ο άνδρας είναι έξω: δουλειά, καφενείο, παρέες. Οι κάτοικοι δεν δουλεύουν τακτικά και έχουν πίσω τους τη ζωή της δουλειάς (στην Αμερική, στη Γερμανία και αλλού). Ο χρόνος της πόλης (και του χωριού) είναι αργός, σταθερός: ο ρυθμός της βόλτας, του ούζου, του καφενείου, όταν μπαίνει κανείς όχι για να πει, όπως αλλού, αλλά για να διατηρήσει τη θέση του σε μια κοινωνία ανδρών, ο ρυθμός του παιχνιδιού, που έχει μεγάλη σημασία για τους κατοίκους της Μεσογείου. Κυριαρχούν ακόμη η αξία της οκνηρίας – η δουλειά είναι για τους άλλους. Κι αν ο αθλητισμός – κυρίως το ποδόσφαιρο – μπόρεσε να καταλάβει την πρώτη θέση, οφείλεται λιγότερο στην αθλητική αξία του και περισσότερο στην κάθαρση των παθών, τα οποία στη διάρκεια της παράστασης φτάνουν στο θεατή σε παροξυσμό. Γι' αυτό και ξεσπούν πολλές φορές βιαιότητες, που αναπαράγουν τις πολιτικές - κομματικές συγκρούσεις.

10. Μ' αυτή την τοπική διάσταση της Μεσογείου μπαίνουμε άνετα – όχι όμως και από άποψη χρόνου – σ' ένα τμήμα της, στην ελληνική επαρχία, όπου τα βουνά, οι πεδιάδες, τα ποτάμια και οι λίμνες καθορίζουν τη ζωή των ανθρώπων.

Έτσι, στη Δυτική Μακεδονία, που περικλείεται από ψηλά και εκτεταμένα

βουνά, που τη διατρέχουν ποτάμια και λάκκοι, την καλύπτουν λόφοι και χαράδρες, φαίνεται να κινείται εδώ και χιλιάδες χρόνια η ζωή, όπως δείχνουν τα ευρήματα στην Κίτρινη Λίμνη ή στη Λίμνη της Καστοριάς, στις όχθες του Αλιάκμονα, στην Αιανή αργότερα – που δεν έχει τίποτε να ζηλέψει από τον καταξιωμένο πολιτισμό της Ελλάδας της κλασικής εποχής – στην Καστοριά μετά και στη Σιάτιστα, στα Σέρβια ή στα ορεινά χωριά του Βοΐου, των Γρεβενών και του Γράμμου. Σ' ένα χώρο με ανοιχτές διαβάσεις προς όλες τις κατευθύνσεις, με μετακινήσεις πληθυσμών άλλοτε κατά κύματα και άλλοτε με μικρές ομάδες, σε πολέμους ή με ειρηνική διείσδυση: Σλάβοι που κατεβαίνουν για αγροτικές ασχολίες και αφομοιώνονται, Έλληνες εμπορευόμενοι που ανεβαίνουν στις πόλεις των Βαλκανίων και της νότιας και κεντρικής Ευρώπης, μαστόροι των ορεινών χωριών που εξακτινώνονται προς όλες τις κατευθύνσεις, Αρβανίτες που λυμαίνονται το χώρο, Βλάχοι που μετακινούνται νομαδικά από τα βουνά και τα υψίπεδα προς τους κάμπους και τα παράλια, χωριά που φεύγουν από την Ήπειρο για συγκεκριμένους λόγους και διασκορπίζονται ανατολικά της Πίνδου, μετανάστες σ' όλες τις χώρες του κόσμου που συνήθως επιστρέφουν στα χωριά τους, Μικρασιάτες που καλύπτουν περιοχές που άφησαν εξισλαμισθέντες πληθυσμοί ή σλαβόφωνες, ακόμα και Γύφτοι – σιδεράδες και μουσικοί – που διασκορπίστηκαν στις πόλεις και στα χωριά. *Όλες αυτές οι μετακινήσεις, οι προσμείξεις και οι αλληλεπιδράσεις που συντέλεστηκαν σε μια μακρά περίοδο και με αργούς ρυθμούς είναι επόμενο να δημιουργήσουν έναν ιδιαίτερο πολιτισμό και μια ιδιαίτερη πολιτισμική ομάδα: τους Δυτικομακεδόνες – κάτι σαν τους Μανιάτες – (προσέξτε ότι δεν υπάρχουν άλλες αντίστοιχα ονοματισμένες ομάδες, λ.χ. ανατολικο-, κεντρο-βορειο- Μακεδόνες), ούτε άλλη γεωγραφικά στενότερη κοινωνική ομάδα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στην περιοχή.*

Είναι γνωστό ότι για τις παραδοσιακές κοινωνίες το βουνό αποτελεί τον κατ' εξοχήν συντηρητή του παρελθόντος. Και είναι, επίσης, γεγονός ότι στις ορεινές ζώνες συναντούμε πλήθος ζωντανές γιορτές που συνδυάζουν την εργασία με χριστιανικές δοξασίες και ειδωλολατρικές επιβιώσεις.

Σχόλια. Γιατί βρίσκεται σε κρίση η εκπαίδευση

1. Επειδή στη σύγχρονη κοινωνία το σχολικό σύστημα επηρεάζει σημαντικά την υφιστάμενη κοινωνική δομή του ώριμου καπιταλισμού, επειδή ως συνέπεια του εκσυγχρονισμού υπήρξε από το 1950 και μετά ραγδαία αύξηση της παρεχόμενης εκπαίδευσης στη μέση και στην ανώτερη - ανώτατη βαθμίδα της

και επειδή το σχολικό προϊόν για να αποδώσει θέλει τουλάχιστον 10-15 χρόνια, αποδείχθηκε από τα πράγματα ότι η παραδοσιακή παιδεία αδυνατεί να παρακολουθήσει τους ρυθμούς της οικονομίας και ιδίως την προέλαση της τεχνολογίας. Έτσι δεν επιτεύχθηκε αντιστοίχιση παιδείας και απασχόλησης, με αποτέλεσμα ο εκπαιδευτικός θεσμός (συνδικαλισμός των εκπαιδευτικών, μαθητικές κοινότητες, σύλλογοι γονέων, επιτροπές παιδείας, τοπική αυτοδιοίκηση, διοίκηση σχολείων) να *μαστιζέται από οργανωτική και λειτουργική κρίση και το τελικό προϊόν σε όλους τους τομείς είναι κάτω του μετρίου, κάτω από τη βάση.*

2. Στον τομέα των περιεχομένων της εκπαίδευσης (κατά τους Γάλλους ειδικούς): α) Τα προγράμματα για τη μέση εκπαίδευση προσφέρουν γενικούς τρόπους σκέψης με εγκυρότητα και δυνατότητες εφαρμογής, β) Χρειάζονται ανοιχτά, ελαστικά και αναθεωρήσιμα προγράμματα με τη συμμετοχή των διδασκόντων στην κατάρτισή τους, γ) Η κριτική εξέταση των περιεχομένων θα πρέπει να συνδυάζει την αναγκαιότητα και τη μεταδικότητά τους και δ) η σύγχρονη διδασκαλία δεν πρέπει να θυσιάζει την ιστορία των γλωσσών και διαλέκτων, των πολιτισμών και των θρησκειών, των φιλοσοφιών και των επιστημών. Πρόκειται για αρχές που ελάχιστα ισχύουν στη δική μας πραγματικότητα.

3. Εδώ προβεβλημένες και αποδεκτές προσωπικότητες στο χώρο της εκπαίδευσης δεν υπήρξαν. Πιλοτικά προγράμματα, συμπεράσματα επισταμένων ερευνών, ουσιαστικός διάλογος με τους διδάσκοντες, μακροχρόνια επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, ξεκαθάρισμα της ύλης δεν ίσχυσαν παρά μόνο ευκαιριακά. Η ορθοδοξία θα μπορούσε να προσφέρει αρκετά στον πνευματικό και τον ηθικό τομέα, έξω όμως από το σχολείο.